

A History of
The Armenian Secret Societies
and Social Movements

In Two Volumes
Volume

1

(In Armenian)

By:
Edic Baghdasarian

www.Edic-Baghdasarian.com

6

ISBN: 978-1-927860-90-8

The Armenian Research Center
of
Toronto – Canada
2021

Էդիկ Բաղդասարյան

Ակնարկ Հայ գաղտնի
կազմակերպությունների և
հասարակական շարժումների
Պատմության

Երկու Հատորով
Հատոր

Ա

Հայկական Ուսումնասիրությունների
Կենտրոն

Էդիկ Բաղդասարյան

**Ակնարկ Հայ գաղտնի
կազմակերպությունների և
հասարակական շարժումների
Պատմության
Երկու Հատորով**

Հատոր Ա

**Հայկական Ուսումնասիրությունների
Կենտրոն**

ISBN: 978-1-927860-90-8

Տորոնտո – Կանադա

2021

Բովանդակություն

Առաջաբան.....	7
Գաղտնի/ընդհատակյա կազմակերպությունների պատմությունից.....	11
Հնագույն հիշատակություններ.....	13
Անհուշ Բերդ.....	13
Արշակավան.....	31
Հնագույն հիշատակությունը Հայաստանի եւ Հայերի մասին.....	35
Հայկական հասարակական կարգը, շարժումներն ու հոսանքները.....	
Նախնադարյան համայնքը Հայաստանում.....	40
Հայ ժողովրդի կազմավորումը.....	47
Առաջին հայկական տերությունը՝ Արատտա.....	57
Հասարակական-Քաղաքական եւ ռազմական կարգը.....	62
Արարատյան թագավորության ժամանակաշրջանում.....	62
Հին Հայաստանի հասարակական-տնտեսական կարգը, պետական կառուցվածքը մ.թ.ա. 6-1 դդ.....	66
Երվանդունիների հարստությունը.....	66
Արտաշեսյան հարստությունը.....	66
Հռոմեական (1-6) եւ պարթևական դրածոներ (7-12).....	66
Հասարակական-Տնտեսական հարաբերությունները.....	72
Ֆեոդալական ժամանակաշրջանում.....	72
Հայաստանի Արշակունի թագավորները.....	72
Հայ մարզպաններ.....	73
ՀԱՅՈՑ ԻՇԽԱՆՆԵՐ.....	73
Հասարակական շարժումները 3-9՝ դարերում.....	78
1- Մանիքեություն.....	78
2-Մծղնեականներ.....	79
3-Անապատականներ.....	80
4-Բորբորիտներ.....	81
5-Պավլիկյաններ.....	81
6-Մարկիոնի ուսմունքը.....	82
7-Բաբելյաններ.....	83
8- Թոնդրակյաններ.....	84
Հասարակական-Տնտեսական հարաբերությունները եւ քաղաքական կարգերը 9-11 դարերում.....	86
Բագրատունիների արքայատոհմը.....	86
Կիլիկիայի Հայկական թագավորության պետական, հասարակական-տնտեսական կարգը, բանակը.....	93
Կիլիկիայի հայկական պետության.....	93
մեծ իշխանների գահացանկը.....	93
Թագավորների գահացանկը.....	93
Հայաստանի քաղաքական վիճակը եւ հասարակական-տնտեսական	

հարաբերությունները 14-15-րդ դարերում	101
Հայաստանը Չոբանայների եւ Ջելաիրյանների	101
Ժամանակաշրջանում	101
Հայաստանի վարչակարգը եւ սոցիալ-տնտեսական հարաբերությունները 14-15-րդ դարերում	103
Հայ ազատագրական և հասարակական պայքարը.....	110
Հայկական Ռազմական ճամբարների պայքարը Սեֆյան Իրանի Տիրապետության դեմ	120
Ազատագրական կռիվները Սյունիքում եւ Ղարաբաղում.....	125
Նաղիր Շահի գահալալությունը եւ հայերի իրավիճակը	132
Ինչու հայերը ցանկացան թոթափել պարսկական խանական տիրապետությունը	140
Արեվելյան Հայաստանը Ռուսաստանի Կազմում Հասարակական-տնտեսական վիճակը.....	143
1836 թ. եկեղեցական կանոնադրությունը.....	144
Հայ ազգային-ազատագրական շարժման նոր փուլը	146
Արևմտյան Հայաստանի ազգային սահմանադրությունը	146
Ազգային-ազատագրական և հասարակական շարժումները 1850-1860-ական թվականներին	148
1- Չեյթունի ինքնապաշտպանական պայքարը 1830-50-ական թվականներին	148
2- Չեյթունի 1862 թ. ապստամբությունը	152
3- Չեյթունի ինքնապաշտպանությունը	153
4- Չեյթունի ապստամբության արձագանքները	156
Ժողովրդական-հասարակական ելույթները Արևմտյան Հայաստանում.....	167
Հայ հասարակական միտքը 1850-70-ական թվականներին	171
1-Պահպանողականներ	171
2-Ազատամտական հոսանք	173
Ազատագրական պայքարի թևակոխումը- զինված պայքարի փուլ ..	177
Չինված պայքարի գաղափարախոսության ձևավորումը	177
Հասարակական խմբակներն ու կազմակերպությունները	179
Հայկական քաղաքական կուսակցությունները.....	188
Պաշտպան հայրենյալ միություն	188
Արմենական, Ազատական, Ռամկավար, Վերակազմյալ Հնչակյան, Ժողովրդական Կուսակցություններ.....	190
Արմենականները Իրանի Սալմաստում	193
Հայ Ժողովրդական Կուսակցություն (ՀԺԿ).....	195
Վերակազմյալ Հնչակյան Կուսակցություն (ՎՀԿ).....	197
Ռամկավար Ազատական Կուսակցություն (ՌԱԿ)	198
Սոցիալ-Դեմոկրատական Հնչակյան Կուսակցություն (ՍԴՀԿ).....	201
Հնչակյան Կուսակցությունը Իրանում	205
Իսահակ Չովվյան	223

Հայ Հեղափոխական Դաշնակցություն (ՀՀԴ կամ ՀՅԴ).....	224
ՀՅ Դաշնակցությունը Պարսկաստանում.....	228
Սալմաստ.....	231
Ուրմիա (Կապուտան).....	234
Թավրիզ (Վրեժ).....	234
Ղարադաղի Շրջան (Փայտակարան).....	238
Մարաղայի Շրջան.....	240
Գիլանի Շրջան.....	241
Թեհրան («Շահաստան»).....	242
Համադան.....	246
Սուլթանաբադի Շրջան (Արաք).....	246
Նոր Զուղա.....	247
Հայդուկային շարժումը.....	249
Բանվորական շարժումները.....	255
1870-80-ական թվականներին.....	255
Ազգային-ազատագրական շարժումները 1890-ական թվականներին.....	258
Թուրքական կառավարության հայահալած քաղաքականությունը.....	258
Կուկունյանի խմբի արշավանքը.....	259
Սասունի 1894 թ. ապստամբությունը.....	263
Բարենորոգումների մայիսյան ծրագիրը.....	266
Արևմտահայության զանգվածային կոտորածները.....	267
Արևմտահայության ինքնապաշտպանական մարտերը.....	270
Չեյթունի 1895 թ. ապստամբությունը.....	270
Ինքնապաշտպանական մարտերը.....	273
Վանի 1896 թ. ինքնապաշտպանությունը.....	274
Հայաստանը 20-րդ դարի սկզբին.....	277
Ազատագրական շարժումների ծավալումը.....	277
Առաքելոց վանքի կռիվը.....	277
Սասունի ինքնապաշտպանությունը.....	281
Հայկական վրեժխնդրության պատմությունից.....	285
Դավաճանների սպանությունը.....	292
Չկայացած դատավճիռ.....	293
Իրադրությունը Անդրկովկասում եւ Հայաստանում Փետրվարյան եւ Հոկտեմբերյան հեղափոխությունների շրջանում.....	296
Հայոց (արեւելահայ) Ազգային խորհրդի ստեղծումը.....	299
Հանրապետության հասարակական-տնտեսական կյանքը.....	300
Տնտեսության վերականգնմանը եւ զարգացմանը ուղղված.....	302
միջոցառումներ.....	302
Հանրապետության հասարակական-քաղաքական կյանքը.....	303
Քաղաքական կուսակցությունները.....	303
1920 թ. Մայիսյան ապստամբությունը.....	306

Տնտեսության վերականգնումը Խորհրդային Հայաստանում	313
Նոր տնտեսական քաղաքականությունը (ՆԷՊ).....	313
Հողային հարցը	314
Երկրի ինդուստրացումը եւ գյուղատնտեսության կոլեկտիվացումը.....	317
Ինդուստրացման գործընթացը	317
Գյուղատնտեսության կոլեկտիվացումը.....	322
Հասարակական կազմակերպությունները	324
Խորհրդային Հայաստանը 1945-1991 թվականներին	325
Տնտեսության վերակառուցումը	325
Տնտեսության ճգնաժամային վիճակը	328
Գյուղատնտեսությունը եւ հողի սեփականաշնորհումը.....	330
Արդյունաբերությունը	332
Հայկական քաղաքն ու գյուղը, շինարարական արվեստը.....	336
Ներածություն	336
Քաղաքաշինություն	367
Կերպարվեստը	368
Նյութական մշակույթը	368
Շինարարական արվեստը, ճարտարապետությունը, կերպարվեստը	368
Քաղաքաշինությունը Վանի Արարատյան Թագավորության ժամանակ	370
Տուշպա մայրաքաղաքի հիմնադրումը	373
Մենուայի Ջրանցքի Շինարարությունը	375
Բուժարանի Կառուցման Մասին	376
Էրեբունի բերդ-քաղաքի հիմնադրումը	377
Արգիշտիխինի Զաղաքի Հիմնադրումը	379
Քաղաքաշինությունը Երվանդունիների ժամանակ.....	405
Ալեքսանդր Մակեդոնացու արշավանքը եւ Հայոց Արտաշեսյան Թագավորության հիմնադրումը	406
Արտաշեսյան հարստությունը	410
Հայաստանի Արշակունի թագավորները	412
Հայ մարզպաններ	425
Հայոց Իշխաններ	447
Հայաստանի մայրաքաղաքները	448
Վերջ առաջին հատորի.....	468